

Hit és ész

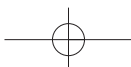
*Kerekasztal-beszélgetés Bolberitz Pál, Falus András, Jelenits István,
Tőkéczi László és Vasadi Péter részvételével**

ŐKÉCZKI LÁSZLÓ: *Ma, a racionalizmus korában, mikor az ész uralmát hirdetik sokan, mi az észnek és a hitnek a viszonya egymáshoz?*

JELENYITS ISTVÁN: Tanár ember vagyok, középiskolásokat tanítottam fiatal koromtól fogva. A nyiladozó észnek az izgalma és az öröme kísérte a munkámat. Azt gondolom, hogy aki a hitben is otthonos, meg az értelemnek a pallérozásában és az izgalmában is, az tudja, hogy ez a két tényezője az emberi életnek összetartozik. Sokszor gondolok arra – mert a dolgok megmagyarázása körül kellett fáradoznom mindig –, hogy talán egy kicsit félrevezető a magyar „hit” szó, vagy a „hiszek” szó, mert sokszor olyan összefüggésben használjuk, hogy „azt hiszem, hogy...” Ez az „azt hiszem, hogy...” egy tétova gyanút, tökéletlen ismerést jelez: nem jutottam el odáig, hogy tudjak valamit, gyanítok valamit, egy bizonytalanság jellemez szemben a tudással. De a „Hiszek egy...” nem úgy kezdődik, hogy azt hiszem, hogy van egy Isten, hanem úgy kezdődik, hogy „Hiszek az egy Istenben”. Van valami oka annak, hogy ez a „hit” szó kétféle összefüggésben szerepel a beszédünkben, de azért mégis ez a kétféle használati mód világosan elkülönül, és nem érdemes elfeledkezni erről. A „hiszek” az mindig összefügg azzal, hogy „hiszek neked”, vagy „hiszek benned”, tehát az valamifajta személyes kapcsolat egy másik gondolkodó személlyel. Tudni lehet egyedül is, hinni viszont nem lehet, mert ahhoz, hogy higgyek, az kell, hogy valakiben hihessek, akinek a tekintélye vagy a meggyőző ereje arra késztet, hogy rá támaszkodjam. Ezzel egy újfajta, másfajta megismeréshez jussak. A hit nem teszi fölöslegessé az értelem tevékenységét. Nem csukódik be az értelem akkor, amikor a hitnek az útján elindulok, de másképpen működik, mint amikor a tudás útján indulunk el. A tudás is lehet közös vállalkozás, de sohasem olyan, a tudásban való közösség, mint a hitben való közösség. A tanár elmagyarázza azt a matematikai tételt, melyet a gyerek magától esetleg nem fedezne föl. De utána már nem azért vallja igaznak, mert a tanár személyisége őt meggyőzte vagy elsodorta, hanem azért, mert a tanár segítségével maga is eljutott oda, hogy megbizonyosodjék arról, amiről szó van. S ha a tanárról kiderülne, hogy léhűtő vagy csirkefogó, akkor azt mondaná, hogy a tanárba vetett bizalmam megrendült, de hála istennek sok okos dologra elvezetett, amit már akkor is tudok, ha nem kell őbenne bíznom. A hit egy bizalmi kapcsolati rendszerben bontakozik ki az emberi életben, az emberek közötti viszonyban is. Az emberek között is van „hiszek benned” vagy „hiszek neked”. S megjelenik a vallásban, beszélünk a hitről, amikor az Istennek hiszünk. S ez megint egy különös kérdés, hogyan is tud betörni az Isten oda, hogy velünk egy ilyen sajátos kapcsolatba

* A MOM Kulturális Központban 2012. szeptember 12-én tartott közönség előtti beszélgetés szerkesztett változata.

kerüljön, ez az ő dolga, hogy meg tud szólalni, s meg tud szólítani. Mi, keresztények abban is hiszünk, hogy egyenesen úgy szólított meg, hogy a szava testté lőn, és nem csak a mi nyelvünk segítségével szólít meg, hanem egy személyes tapasztalatnak a segítségével is, a tetteivel is, a halálával is, azzal, hogy közel jött hozzánk. Ezzel érdemeli ki a bizalmunkat, és olyan dolgokkal, amelyeket aztán megint sajátos közegben juttat el egyénekhez, mihozzánk, akik nem voltunk ott a Golgota alatt, vagy nem álltunk a sírja körül és így tovább. De ez nem azt jelenti, hogy aki ezen az úton elindul, az az értelmét kikapcsolja. Az értelmes emberekhez fordul az Isten, amikor megszólítja őket. Minden személyes kapcsolat a mi személyiségünknek egy sajátos, új vonatkozásrendszerét bontakoztatja ki. Az én-te kapcsolatokban mi magunk is gazdagabbak leszünk mindannyiszor. Ha az Istennel kerülünk ilyen kapcsolatba, akkor is. Nem kioltja azt, ami bennünk érték vagy jó, vagy gazdagság, hanem megszólítja. De ugyanakkor arra készíteti, hogy álljon lábujjhegyre valamiképpen, és ne egyszerűen azon az úton induljon el, amelyen a maga erejéből haladni tud. Ebben a megszólítottóságában nyíljék meg és gazdagodjék. Az egyénben is a hit és a tudás tulajdonképpen összekapcsolódik, nem vitában, hanem valami sajátos belső életkapcsolatban. Azt hiszem, hogy a tudásban való fejlődés az a hitben való sajátos elmélyüléssel is kell vagy jó, ha együtt jár.

VASADI PÉTER: Az alkotó az martalék. Nem számíthat arra, hogy amit nagyon szeret, azt fogja megkapni. Arra számíthat, hogy számítanak rá. Nem tudja mindig, hogy ki, hogyan, melyik percben. Alkotni szenvedély. Ez azt jelenti, hogy alárendelt szerepet játszik a személy. A csönd ugyancsak szenvedély. Nem igaz, hogy üres. Vagy ha üres, annál jobb, mert megtelítődik azzal, ami nem ő. Ezért az alkotás mindig szemben áll valamilyen akart, nem akart formában a magyarázatokkal, ketrecekkel, szabályokkal, még a törvényekkel is anélkül, hogy szemben akarna állni. Miért? A vers egyszerűen parancsol. Akármit csinállok, egyszer csak fölmerül egy mondat, és azt le kell írni. Tegnap előtt végre ágyba jutottam, egyszer csak azt hallom, hogy kimondhatatlanul jól van, ami van. Pilinszky sora. Fölháborodtam erre. Micsoda? Ez kimondhatatlanul jól van? Mi az, ami van? Ez mindent fölborít: az a valóban kimondhatatlan szenvedély, hogy nincs kimondhatatlanul jól minden. Semmi sincs jól. Itt aztán abbahagytam, mert szerettem volna aludni. Hogy lehet ezen uralkodni? Ki mondta bennem azt, hogy... Nem arról van szó, hogy Pilinszkynek ez a sora nem helytálló, sőt amint elkezdtem vele tusakodni, rögtön megérezttem, hogy ő nem arról beszél, amiről én, de szívesen hallgatná azt, amit én erről mondok. Számomra nem katyvasz, hanem egység: a hit, a tudás, a művészet, az alkotás, a szerelem, a zsenialitás és még sorolhatnám. Mit akarok ezzel mondani? Szabadságot. A gondolat, a gondolatiság, az ember lényének a lényege a szabadság. És mindig más formában mutatkozik meg. Az ellen tusakodunk. Ez nem szabadság. Dehogyanisnem. Annak egy másik arca. Az az igazi szabadság! Dehogyanis. Az diktatúra. Nem veszitek észre...? Sorolhatnám ezt meg azt, meg am azt. Most nem nihilizmust hirdetek. Az alkotás, hogy én verset írok, ezt a sorsot mérte rám. Nem kívánom, hogy igazam legyen, nem érzem a rangját, hogy nekem igazam van. Nekem nincs igazam. Én az igazságot keresem. De keresem! És nem mint a fekete macskát a sötétben, elkapom. Nem fogom elkapni. Az életben az a csodálatos, hogy tényleg megfoghatatlan. Ebből lesz a vers.

BOLBERITZ PÁL: Jelenits tanár úr szavaihoz szeretném hozzáfűzni: én nagyon köszönöm, hogy amikor használjuk azt a szót: „hiszek”, akkor könnyen félreérthető

ez a kifejezés, mert esetleg úgy is lehet értelmezni, hogy „én azt hiszem”. Ha már így a nyelvi elemzésnél tartunk, akkor figyelemre méltó a kifejezés: „azt hiszem”. Tehát mindig valamilyen tárgyra vonatkozik az én hitem. Valamifajta bizonytalanságban, információhiányban szenvedek, tehát elárulom azt, hogy valahol a gondolkodásom nem egészen tökéletes. Mivel hiányos, azt, amit tudok, ezért azt hiszem. Az embernek a szellemi lelke olyan, hogy mindenre nyitott. Tehát fölismerem, ha normális ember vagyok, hogy valami információ tökéletlenség vagy hiány van bennem. Ezt le akarom győzni. Akkor jobban megfigyelem a természetet, ha történész vagyok, jobban utánanézek a forrásoknak, jobban megnézem az alkotásomat, jobban önkritika alá veszem a cselekvésemet, hogy több információm legyen. És akkor vagyok boldog, hogyha a hitem átalakul tudássá. Itt megjelent az egymásutániség. A múlt és a jövő a jelenben fut össze. A múltról megállapítottam azt, hogy én valamit nem tudtam tökéletesen, a jövőre tekintettem, és reméltem, hogyha bizonyos feltételeknek eleget teszek, akkor majd esetleg tökéletesebb lesz a tudásom. Amikor elértem azt a tudást, mert a bizonyítékokat megszereztem hozzá, akár tapasztalat, akár az értelem és a spekuláció útján, akkor a jelenben most már van tudásom. A hit egy olyan megismerő képesség bennünk – teljesen függetlenül, hogy vallási tárgyra irányul, vagy másvalamire – amely a jövőre irányul. A jövőtől remélem azt, hogy bizonyított tudásom lesz. Ebből mi következik? Hogy a hit a megismerésünknek egy eszköze, képessége, a szellemi megismerésünknek képessége és történetisége van. Az időhöz kötött. Ha nem élnénk időben, akkor nem lenne hitünk. És én úgy gondolom, hogy a XVIII. század óta, amikor a korunkat jellemző racionalizmus megjelent, van egy nagyon érdekes megfigyelés. Csináljunk úgy, mintha a jelen tökéletes volna. Minden politikus ezt csinálja. De a természettudósok nagyobb erre a kísértésre, mert észrevesz egy természettudományos összefüggést, törvénybe foglalja, és tudja alkalmazni a múlt eseteire, ilyen típus eseteire és a jövő még nem látható eseteire is. És akkor azt hiszi, hogy ő az idő fölé emelkedett. És a hitet legyőzte az értelmi tudás tulajdonképpen. Ez egy illúzió, részben igaz, de csak határesetként, mert a hitet nem tudja legyőzni a tudás, hiszen az időben élünk. Tehát nincsen olyan értelmi ismeret, amely ne lenne a hittel kapcsolatban. Mert a megismerésnek három szintje van: az érzéki megtapasztalás, a megfigyelésnek az eredményeként az értelmi belátás és a hívő megismerés. Ezek a megismerő képességek nincsenek egymással ellentétben, hanem egymást kölcsönösen feltételezik, és transzparensnek egymással szemben, vagyis átlátszóak. Kisebb-nagyobb hangsúlyokkal minden megismerésben benne vannak ezek a dolgok.

FALUS ANDRÁS: A hit és az ész vagy a hit és a tudás, vagy tudomány, ezek megkülönböztetendő, de el nem választható diszciplínák. Megkülönböztetendőik annyiban, hogy más a kérdésük. A hitnek az a kérdése, hogy „miért?”. Miért vagyok az, aki vagyok, mi a dolgom, merre vezet az utam, és miért arra, miért lettem, mi a dolgom? A tudomány – és a megállapítást nem szűkítem le a természettudományra – kérdése a „hogyan?”. Hogyan történik mindez? Mi az, ami a rendelkezésemre álló mentalitás, tudás, történet és a jelen időben meg tudok válaszolni? Kíváncsiskodás a szónak a legnemesebb értelmében. Én biológus vagyok, azon belül is genetikus elsősorban. Ma az öröklésbiológia olyan alapvető ideologisztikus kérdéseket vet föl, ami lehetetlenné teszi, hogy egy természettudós, aki örökléstannal, genetikával foglalkozik, ne kerüljön ezekkel szembe. Akkor is így van ez, ha abszolút meggyőződésem, hogy a tudománynak

nincs ideológiája. A tudósnak vagy a kutatónak van esetleg ideológiája. Nem szeretem a tudós szót, a tudós az a kutató, aki már meghalt. Ezt szokták mondani. Kutató ember megkap valamit a múltjából, a könyvekből, a tanáraitól, a felhalmozott emberi tudásból, és modelleket készít. Óriási tévedés, hogy aki tudománnyal foglalkozik, az felfedez. Nem fedez fel semmit. Modelleket alkalmaz azokra az új jelenségekre, amelyeket megismer. Watson és Crick – menjünk bele a biológiába – nem fedezték fel a DNS-t, hanem egy modellt alkottak, amely úgy tűnik, hogy használható modell. Visszatérve a biológusnak, a genetikusnak a problémájára: a legfontosabb szerintem a tudomány meghatározásában a határok kérdése. Akkor tudomány a tudomány, ha ismeri a határait. Tudja azt a pontot, ahonnan nem léphet tovább. Ami már nem az ő dolga. Létezik vulgár teológia, és van olyan, hogy vulgár materializmus. Utóbbi azt mondja, hogy a szivárvány a vízcseppeken a fehér fénynek a spektrális felbontása. A vulgár teológia azt mondja, hogy szó nincs erről, a szivárvány nem más, mint az Isten a népével létrehozott szövetségének a jelképe. Én úgy gondolom, hogy mind a kettő igaz. Elválaszthatatlanul igaz. A határok ismerete, hogy meddig terjed egy tudományos kutató konzekvenciáinak a lehetősége, ez az önmérséklet, ez a fegyelem vagy akár bizonyos alázat, ez a lényege a tudomány meghatározásának, különösen, ha ez az ember hívő ember. Meg vagyok róla győződve, hogy az, amit észben, tehetségben, tálentumban megkapunk, az mind ajándék. Még a szorgalom is ajándék. A motiváció is ajándék. A zsidókhöz írt levélnek számomra az az egyik legnagyobb üzenete, hogy a hit a nem látott dolgokban való bizonyosság. Úgy gondolom – és ez már nagyon személyes –, hogy hit nélkül tudományt csak hideg, technokrata, elidegenítő módon lehet végezni, személyesen igen, de oktatásban, nevelésben már nem. Meg vagyok arról győződve, hogy az az ajándék, amit valaki a szülei, a tanárai, a tankönyvei, a motiváció, a barátai alapján megkapott, egyedi ajándék, tehát ezért mondja ugyancsak Szent Pál, hogy „ne dicsekedj és ne panaszkodj!”. Ha ezt a határt, ezt a sorrendiséget figyelembe veszem, azt mondom: nem tudásalapú, hanem etikaalapú társadalmat kell építeni. Ez a mondat nem tőlem származik, elnézést, ezt előtte kellett volna mondanom, hanem egy tanártársamtól a Semmelweis Egyetemről, mert ebben az etikaalapú társadalomban a tudásnak is tökéletesen megvan a maga helye.

TÓKÉCZKI LÁSZLÓ: Falus professzornak a szavaiban benne volt, amit én is elakartam mondani, hogy a hit a nem látott dolgokról való bizonyosság, de még valamit hozzátennék. A hit Isten ajándéka, tulajdonképpen egy olyasfajta holisztikus formája az emberi gondolkodásnak, amely a tudásban mindig csak rész szerint van meg. Nem véletlenül áll Pál apostolnak a korinthosbeliekhez írott levelében, hogy most rész szerint van bennünk az ismeret. Tükör által homályosan látunk. A tudás állandóan gyarapodik, és ez hihetetlenül fontos dolog. Úgy gondolom, hogy miközben a hit Isten ajándéka, a tudás is az. Nem szabad egymással szembeállítani, mint ahogy sajnos a vulgár teológiában az is benne van, hogy szembeállítja az emberi szellemet, lelket és az emberi testet és fizikumot. Holott mind a kettő Isten ajándéka. Nagy baj, hogy a XVIII. század végének felvilágosult racionalizmusa szembeállít olyan dolgokat, amelyek összetartoznak. Ha ez az összetartozás megbomlik, akkor sajnos megbomlik az emberi személyiség is, amelyik egyszerre fizikum és egyszerre lélek és szellem. A magyar nyelvben mit is mondának? Hiszem, ha látom! Na, ennél bumfordibb kifejezés nincsen. Mert ha látom, akkor mit akarok hinni? Akkor meg kell mérni, elemezni kell, analizálni kell stb. Az emberi

cselekedetek mindig szándékolatlan következményekkel terhesek, mert rész szerintiek vagyunk. Ha valakinek nagyon fontos valami, még a tudománynak is, elindul valamerre, és belenyúl egy olyan összetett, komplex dologba, aminek romlás a következménye.

Menjünk tovább! Mi egy sajátos kultúrának vagyunk a részesei, a keresztyénségnek. Próbálgják meg azt megfogalmazni, ki-ki természetesen a maga módján, hogy tulajdonképpen mi-ben látják társadalmi szempontból, az egyén szempontjából a hitnek a jelentőségét korunkban, illetve a magyar társadalomban.

FALUS ANDRÁS: Én úgy gondolom, hogy valamiféle elemelkedettségben. Elemelkedettség a mindennapoktól. A mindennapoknak a kikerülhetetlen konfliktusaitól, a mindennapoknak abból a mókuskerekéből, amely mindnyájunkat teljesen erodál, elemelkedettség oda, hogy elhiszem azt, hogy vezetve vagyok. Tehát nem véletlen, ami velem történik, nem véletlenül azok az emberek kerültek a közelembbe, akik a családom, a gyermekeim, az unokáim. Ezek olyan lehetőségeket jelentenek az életben, melyeket meg kell köszönni. Tehát ha meg tudja az ember valósítani, hogy megpróbál ebben a hihetetlenül örülten gyorsuló világban egy-egy verset elolvasni, ha meg tudom figyelni, ha koncentrálni tudok az állandóságra, koncentrálni tudok arra, hogy nem biztos, hogy azt kell kapnom, amit szeretnék kapni. A kudarcaimat – melyek nagyon gyakran vannak, mint mindannyiunknak – megpróbálok beleilleszteni valami isteni tervbe, amelyben elhiszem, hogy velem a legjobb történik, akkor eleget adott a hit. Nagyon fontosnak tartom az etikát, az erkölcsöt. Ezzel nem az ateista gondolkodás kritikáját szeretném gyakorolni. Nem zárom ki azt az embert, akit az Isten nem ajándékozott meg a hitnek a látásával, hanem egy megosztásról, egy beavatásról, egy behívás-kényszerről beszélek. Meg kell osztani azokat az elképesztő szépségeket, amelyeket kapunk. Református gyülekezetbe járok, Cseri Kálmánnak olvasom most az áhítatos könyvét, minden napra jut egy hihetetlenül érdekes gondolat. Az elmúlt néhány napban a tékozló fiú példázatáról volt szó, és most, elmúlván 65 éves, jutott újra eszembe, amit egy különlegesen megajándékozott erdélyi lelkipásztor, Visky Feri bácsi is mondott, hogy én vagyok mind a két fiú. Én vagyok a kisebb fiú, aki elmegy, és megveti az atyját, elveszi az örökséget, s eltékozolja, moslékot eszik, vagy már azt sem, és én vagyok a nagyobbik fiú, aki irigy, aki önző, aki nem tudja felfogni az atyának a csodálatos befogadó, végtelen szeretetét – mind a kettő én vagyok. Az ember elszégyelli magát, mert felfedezi magában mindezeket. Ezzel együtt hálás vagyok az Úristennek, hogy én megkapom ezt az üzenetet. Azt szeretném, ha a magyar iskolarendszerbe, a magyar nevelési rendszerbe szerves módon – felekezettől függetlenül is – beépülne például a Biblia-ismeret. Azok az egyházak, azok a nagy egyházak, melyek Magyarországon működnek, az arcukkal, a megjelenésükkel, az ügyek melletti kiállással vagy bizonyos ügyek elutasításával példát adnának annak a nemzedéknek, amelyhez az én unokáim is tartoznak.

BOLBERITZ PÁL: Azt szeretném hozzáfűzni ezekhez a nagyon igaz gondolatokhoz – talán kimaradt az előbbi eszmefuttatásomból –, hogy meg kell különböztetni a természetes hitet a természetfölöttitől tárgya szerint. Mert a természetes hit egy jövőbeli boldogító cél elérése vagy egy információhoz való hozzájutás, amely boldogító vagy a kíváncsiságunkat kielégíti. A természetfölötti hitnek nem az időben levő a tárgya, hanem egy természet fölötti, egy tér-idő fölötti, vagyis egy isteni szférába való hit. Ahogy Jelenits tanár úr szépen kifejtette: a hit mindig bizalmi kapcsolatot feltételez. Tulajdonképpen valakiben hiszek. A személyt nem lehet kihagyni a hit vonatkozásában. Az ateisták is hisznek valamiben. Legalábbis ők azt mondják. Azt nem merik mondani, hogy valaki-

ben hisznek, hanem valamiben hisznek. Abban hisznek, hogy igazuk van. Azt ők nem tagadják, hogy hinni kell, de ez csak egy természetes hit. A természetfölötti hit nekik valahogy idegen. A lényeg, hogy az Isten kijelenti önmagát, és ez történelmileg bizonyítható. Ez a szentírás tudománynak egy rendkívül tág területéhez tartozik, amibe nem óhajtok belekezdeni. Tény, hogy az Isten az Ószövetségben és az Újszövetségben, a Jézus Krisztusban, az Isten fiában önmagát kijelentette. Azért beszélek református nyelven, mert reformátusok ülnek mellettem, s a hitvalló reformátusok úgy nevezik ezt, hogy „kijelentés”, de én ezt egy rossz szónak tekintem, mert a „kijelentés” egy nyelvtudományi szakkifejezés. A katolikusok, azt hiszem, jobban fordítják le a latin „reveláció” szót: kinyilatkoztatás. Az Isten úgy jelenik meg az Ószövetségben és a maga teljességében, amikor emberré lett, az Újszövetségben, Jézus Krisztusban, hogy ő egy személy. Tehát nem általában hiszek valamiben, ez nem kíván tőlem elkötelezettséget. Itt a probléma a vallásosságnál. Hogy a vallásosság elkötelezettséget kíván tőlem. Úgy érzem, a legtöbb ember úgy gondolja, hogy a szabadságában van korlátozva, ha bárkinek és bárminek elkötelezi magát. Nem kétséges, hogy az elkötelezettség Magyarország politikai történetében nagyon lejáratott fogalom lett, mert az elkötelezettségnek a minősége tárgyával van meghatározva. Ha egy rossz dolognak kötelezem el magam, akkor rossz az elkötelezettség. A XX. században általában sok rossz dolognak kötelezték el a magyarok magukat, mivel rá voltak kényszerítve. A rendszerváltás óta meghallják azt a szót, hogy elkötelezettség, azt felelik, nem, nem kötelezem el magam! Szabad ember vagyok. Na, jól van, hát akkor minek kötelezte el magát? A saját piszkos kis önzésének, annak aztán nagyon. Így viszont nem működik az élet. Tessék megnézni, hogy a fiatalok miért nem kötnek házasságot. Ismerjük a meséket, hogy most nincs elég szép lakás, nincs elég fizetés stb. Az igazi ok az, hogy nem akarják magukat elkötelezni. Nem akarja a barátójét elvenni feleségül, nem akar a barátjához hozzámenni feleségül – mert így nevezik az ágyast vagy szeretőt a mai világban, ilyen finoman fejezik ki magukat –, aztán gyönyörű szép meséket is mondanak, pszichológiai magyarázatokat, hogy nem nőtem még föl az anyasághoz, és nem nőtem még föl az apasághoz. Ez nagyon jó, majd százéves korodra fölősz, csak akkor nem tudsz gyereket csinálni! Abszolút ellentmondásos dolgokat mondanak. A lényeg az elkötelezettségtől való borzadás.

Én hiszek az egy Istenben, aki egy személy, egy élő személy. Nem valamiben hiszek, egy tárgyban, egy abszolútumban, egy nagy általánosságban, hanem egy tőlem külön álló és mindig egy kinnlevőséggel rendelkező személyben. Mondhatják, ha én egy személyt kiismerek, akkor már nem érdekes. Ezt nevezik unalomnak a házasságban. Fölfedezni a másíknak egy másik arcukat, arra nem érek rá. Na jó, akkor elvélünk. Isten egy olyan személy – és a szentháromságos egyisten nagyon kifejezi ennek a dinamikáját és a nyomatékosítását –, hogy egy Isten három személyben felülmúlhatatlan, tökéletes személy. Tehát nem mondhatom azt, hogy az Istent megismertem. A Biblia nem Korán, nem egy minden tudó kicsi könyv, hogy az élet minden mozzanatára kínál egy szúrát. A Bibliában csak annyi van benne, amennyit tudnom kell ahhoz, hogy a mennyországba jussak. De az viszont tökéletesen benne van. Idő fölött, minden időkre vonatkoztatva. És a többi? Hát azért adott a Jóisten az embernek értelmet meg szabad akaratot, hogy a tudományával kutassa ki, az akaratával alkossa meg. Csak annyit nyilatkoztatott ki az Isten, ami kell ahhoz, hogy üdvözüljek. Ámen. Vége a prédikációnak.

TŐKÉCZKI LÁSZLÓ: *Újra rátérünk az irodalomra és aztán a pedagógiára is.*

VASADI PÉTER: Nem az irodalomra térünk rá, hanem a szépségre, arra, hogy van szépség. Nemcsak az irodalomban van, hanem a művészeteken kívül is. Bennünk például. Olthatatlanul bennünk van a szépség utáni vágy, és tudunk szépséget sugározni adni, vagy csinálni. Az ember a lényege szerint Isten gyermeke. Különbözik hogy lehetne azt kívánni, hogy „ellenségeidet szeresd”? Azt hiszem, hogy a hitről való gondolkodásunk megújulásra vár, sőt, kötelességünk megújítani. Egy másfajta világ titokban építkezik, és könnyen lehet, hogy valamennyiünket meg fog lepni, főleg az elitélő véleményeiben. Ha egy példát akarok hozni, akkor azt mondom, mindenben tévedhetek. Ezt szeretném leszögezni. A hit kifutópálya. Megvan a kellő indíték, gyerünk, fölszállni! Tessék körülnézni! Ilyen a föld. Ezt én nem ismertem. Merre vezet az út, mit kell átlépni, át lehet-e lépni dolgokat. Kötelességünk átlépni. Az előrenyomulás ebben a dzsungelben igenis a legkeresztényibb kötelesség. Én vagyok az élet. Jézusnak ez a mondata kimeríthetetlen. Hogy lehet egy ember élet, ha nem Isten? És ezen nem kell túllenni. Ez olyan, mint az atomsugárzás. Igenis, a tudás nekem, költőnek nagyon fontos. Igenis, szeretem a legújabb, legjobb fölfedezéseket. És annak is tartom őket. Azonnal elkezd működni a kombinatív fantáziám, hogy mi lehet ebből. Miért ne? Az új bor követeli az új tömlőt. Hol az új tömlő? Ki fogja elkészíteni? Dolgozunk-e rajta? Vagy csak ismételtetjük azt, amit már ezerszer, tízezerszer elismételtünk, és elkerülhetetlen, meditatív, de meddő rutinná változik? A lelket kérem számon magunkon, amely kiismerhetetlen és nem árulja el magát. Ha elárulná, nem lenne lélek. Nem szabad megelégedni! Szüntelenül imádkozzatok! Ha szüntelenül, akkor mást, mint ma. Fölfedezni a saját hibáinkat, amelyeket könnyen elfogadunk, természetes módon sorolunk a megbocsátható vétkeink közé. Nem azok. Az egész emberiség kereszténységéért vagy a számunkra fölismerhetetlen kereszténységért vagyunk felelősek. A szépség hol van ebben? Gondolkozzatok! Hol van a szépség? Mi az, hogy szépség? A legszentebb a legszebb. Isten a szépség. Ha ő a szépség, akkor nekünk szépnek kell lennünk! Ez hit. A hit a lelki bőrünk. De én azt hiszem, hogy a testi bőrünkben is szerepe van. Mindenféle lelki motivációnak és motívumnak szerepe van a testünkben. Milyen a testünk? Milyen az életünk? Nem úgy van, hogy meguntam és félreteszem. Nem úgy van, hogy letudtam őt. (Bocsánat, zárójelben egy magánkijelentés: hatvanéves házaspár vagyok. A feleségem most súlyos bajban van. Megdöbentő az a türelem, az a bárányosság, ahogyan ezt a fájdalmat viseli. Ezt a majdnem reménytelenséget. Nem ismertem a feleségemet.)

A hit a szenvedélyünk. A szavainknak, a kifejezőmódunknak, a mondatainknak olyannak kellene lenniük, amit Eckhardt mester mondott: „Én ma fiatalabb lelkű vagyok, mint fogantatásomkor. De most figyeljetek ide! Holnap fiatalabb leszek, mint ma. Lélekben.” Mi ez? Megbolondult? Dehogyan! Azt mondja Karl Rahner, ha a XXI. század – nem tudom, pontosan mondom-e – nem lesz misztikus, akkor semmilyen sem lesz. Mi az, hogy misztikus? Ki mondja meg nekünk, hogy az a templomnyi ember hogyan lehet misztikus? Azt sem tudja, mit jelent a szó. Hol van az egyházi fölvilágosítás ezekről? De nem csak ezekről. Mi az, hogy nanotechnológia? Mi a manó ez a nano? Tudni szeretném, mi az! Nem érdekel? Akkor nem érdekel a te sorsod sem, az övé sem. Az egyik leggyakrabban használt kifejezés ma az, hogy nem érdekel. Kik vagyunk, milyen a hitünk, mit tett belőlünk a hit? Azt hiszem, hogy az, amit ma tudunk a hitről, kevés ahhoz, amit holnap kellene tudnunk. És azt hiszem, hogy a hit épp úgy nem

akarja vagy nem tudja magát teljesen megismertetni mivelünk, mint a holnaputáni emberrel. De amit tudunk, az untig elég ahhoz, hogy azt szentnek tartsuk. Szentnek tartom a te hitedet. A hit rugó. A hit energia. A hit maga Isten bennünk. Meg kell kockáztatni azokat a kijelentéseket, amelyekre könnyű rámondani, hogy eretnek. Azt mondták Eckhardt mesterre is. Szerintem minden igazi, nagy fölismerés kísértés, az eretnekség kísértése alatt vagy közelében jöhetett csak létre... A vers sem tűr meg egy olyan szót, amelyet már használtam benne. Az irodalom önmaga erudíciójától akar megújulni. A festészet is. A kereszténységnek szinte teljesen idegen a mai képzőművészet vagy az irodalmi alkotások. És ki kell mondani, hogy azért, mert mindig mással törődik. Nem fontos neki a szépség. Dehát a szépség az Isten.

JELENITS ISTVÁN: Aggódva hallgatom ezeket a szavakat. Refrének is vannak az irodalomban, az *Ágnes asszonyban* meg egyebekben. Mondjuk, hogy ennél kezdjük: amit már kimondtam egyszer, azt nem mondhatom újra. Én értem, hogy te mit mondasz, de azt is megértem, aki nem érti.

VASADI PÉTER: Légy szíves, ne értsd meg!

JELENITS ISTVÁN: Azért kockázatos dolgokról beszélünk, hogy otromba dolog azt mondani, hogy csak azt hiszem, amit tudok vagy amit látok, ugyanakkor azt is hallottuk itt az imént, hogy mindenki hisz valamiben, és aki azt mondja, hogy semmiben sem hisz, az is hisz abban, hogy neki igaza van. Ez ugyanaz, hogy azt hiszem, amit látok. Tehát a „hisz” szót megint mindannyiszor másképp használjuk. Az, aki azt mondja, hogy csak azt hiszem, amit látok, az a hiten azt érti, hogy azt fogadom el igaznak. És hogyha ezt jelenti a hit szó, akkor ez az állítás nagyon érdekes, egy sajátos ismeretelméletileg elfogadható állítás. Szinte lehetetlen is persze, hogy négy különböző ember, aki két hónapja látta legutoljára egymást, most itt leül, és akkor pontosan ugyanabban az értelemben használják a szavakat. Mind a négyen négyféle értelemben használunk szavakat, és ebből egy érdekes kavalkád támad, amit nem biztos, hogy igazán rendezni tudunk. Azt sem fogadom el így hirtelenjében, hogy ez a bizonyos hit, az „azt hiszem, hogy”-hit az mindig a jövőre irányul. Az emberiség évtízezredekén át hitte, hogy a Nap egy tányér, amelyik fönt halad az égen. Nem a jövőbe irányult ez a hit, hanem a múlté lett. Akkor, amikor kitalálták a távcsövet, akkor, amikor különböző technikai felfedezéseknek köszönhetően a világűrben elkezdtek tájékozódni az emberek, és kiderült, hogy a Nap nagyobb, mint a Föld. Az egész újkori gondolkodásnak a természettudomány és vallás viszonyát illetően a tömegek gondolkodásában még mindig azok a traumák dolgoznak, hogy sok dolgot igaznak tartottunk, mert láttuk. Azt hiszem, amit látok. Hát azt látták, hogy a Nap fölkel, és azt látták, hogy lenyugszik. És tüzet rak az égben, mint Arany János mondja. Kiderült, hogy ez nem igaz, hanem mi forgunk körülötte. Hát ezt sosem láttam. Akkor mégis ez az igaz. És amit hittem, az meg nem igaz. Nem én nem hittem, hanem az őseim hitték. Már óvatosabbak vagyunk a hittel kapcsolatban. Tényleg tapogatózva haladunk előre, vagy gyanús minden, amit nem a természettudományos modell egzakt-ságával lehet bizonyítani. Ezek a szellemi vakjáratok nem hiszem, hogy pusztán csak az önzésből vagy a restségből, hanem egy csomó csalódásból fakadnak, és a csalódott ember nehezen kötelezi el magát. Nem azért, mert csak önző, hanem azért, mert nem akar újra csalódni. Egy tanyasi asszony a fiát hozta hozzánk, a kecskeméti iskolába, hogy nálunk tanuljon. Megkérdezte tőle az osztályfőnöke, mikor először találkozott

vele a szülői fogadáson, miként van megelégedve a fiával, jól érzi-e magát, mit tapasztal, örül-e, hogy ide adta, mi a véleménye az iskolánkról meg a munkánkról. Azt mondta, hogy a fia nagyon jól érzi magát itt, de hát ő elégedetlen velünk. Kérdeztük, miért? Azért, felelte, mert maguk is azt tanítják, hogy a Nap körül forog a Föld. Ez a kommunisták hazugsága. Azért jöttem ide, azért hoztam ide, hogy tisztességes dolgot tanuljon a fiam. És maguk is ezt tanítják. Megmondtam neki, hogy a kommunisták sok mindent hazudnak, de történetesen ez nem tartozik azok közé, és ezt nemcsak ők mondják, hanem mások is, de biztos, hogy ezek nem egyszerű dolgok. Kicsit hiányolom – ha már ilyen kritikát egymással szemben is megengedhetünk –, hogy ide el kellett volna hívni egy ateistát is, aki, ha hitről beszélünk, akkor mondaná el, hogy ő hogy látja ezt a dolgot.

Sokkal kristályosabban kellene gondolkodnunk, vagy fogalmaznunk, és akkor juthatnánk igazán el egy torokszorítóan izgalmas tapasztalatig, mert igenis szükségünk van arra is, hogy megtorpanjunk, meg szükségünk van arra is, hogy jóhiszemű embereknek a tévedéseit vagy azt, hogy másképp gondolkodnak, valamelyes tisztelettel tudjuk szemlélteni. És talán éppen ennek a kinyilatkoztatásnak, az Istennek a hozzánk való közeledése sem csak úgy értelmezhető, hogy ő egyszer elmondta a magáét, és most nekünk hát persze, hogy abból kell élnünk, meg nem is várhatunk új kinyilatkoztatást. A szellemnek a megpróbáltatásai vagy a gondolkodásnak a megtorpanásai, az embernek a gögjei meg kalandjai, ezek azért mind oda vezetnek, hogy ezt a bizonyos kincset, amit az Istentől kaptunk, egyre megrendültebben őrizzük, vagy találunk vissza hozzá. És ebben igenis szükségünk van ezekre az elveszésekre is vagy a megrendülésekre is. Azt gondolom, hogy ez a mi korunknak a nagy felfedezése. Bibliával kapcsolatban is ezt látjuk. Ha kinyitjuk, akkor bizony az a világvég jelenik meg bennem, amelyik megrendült. Másképp olvassuk a Bibliát, nem olyan naivul, mint ahogy ezer éven át olvasták, és ez a tapasztalat hozzátartozik ahhoz az élethez, amelyiknek a részesei vagyunk, és amely körülvesz. Mi hiszünk abban, hogy ebben nem katasztrófák vannak, hanem az Isten vezet bennünket a megpróbáltatások között is, és nemcsak a természetre vonatkozó ismereteink gyarapodnak, hanem a hitünk is gazdagodik, mélyül ezeknek a kríziseknek a során és a változások következtében.

TÓKÉCZKI LÁSZLÓ: Itt sok olyan vitakérdés felmerült, amely több hétre elegendő esténkénti beszélgetésre megfelelő anyag. Nos, hát én egy kicsit máshonnan közelíteném meg mint történész. Eleve is, az időbeliséggel dolgozik az ember, és amikor arról van szó – egyetemistákkal már több mint harminc éve foglalkozom –, hogy felnőtt embereknek kell megmagyarázni egy racionális korban és egy materiális-ateista típusú világhelyzetben például azt, mi is az eredendő bűn. Ennek a megmagyarázása szerintem viszonylag egyszerű, ugyanakkor hihetetlenül bonyolult. Mert hiszen nem más, mint az, hogy az ember elszakad Istentől, és maga akar az Isten helyébe ülni. És amikor a történelmet végignézzük, akkor a marxizmus, hegelizmus és még sok mindenki úgy magyarázza a dolgot, hogy a történelem a fejlődésnek a kibontakozása, miközben valójában egyetlen dolgot tudunk megállapítani, azt hogy a történelemben technikai civilizációs hatékonyságnövekedés történik. Tehát az embernek az eszközei hihetetlenül gazdagodtak, és egyébként ezen eszközi gazdagodás miatt lehet az Úristent félretolni, és meg lehet fogalmazni a szabadságeszmét. A szabadság az, ami a modern ember számára a legfontosabb. Csakhogy a szabadság is egy összetett eszköz. Miért? Azért, mert a sza-

badsággal jóra és gonoszra is lehet törni. Az ember személyiségén múlik, hogy a szabadságból, a technikai civilizációs hatékonyságból és sok minden másból mi lesz végső soron. Gondoljunk bele: a XX. század legnagyobb technikai civilizációs hatékonyságnövekedési mozzanata az atomenergiának a feltárása volt. Mégis az atomenergiát mire használta először az emberiség? Tömeggyilkosságra. Nekünk, ha valóban a keresztyénységnek az alapvető tanításait tartjuk igaznak, akkor viszonylag egyszerű dolgunk van, mert az ember, aki abban hisz, hogy „hiszek magamban”, „hiszek a technikában”, „hiszek abban, hogy az emberiség egyre inkább fejlődik” stb., saját maga fog az ellentmondásokba beleütközni, ha nincs szerencséje. Még a saját életében beleütközik abba, hogy amit hittem, az nem igaz, illetve nem úgy igaz. Én úgy gondolom, hogy a keresztyénységnek mindig megfelelő udvariassággal, megfelelő gyengédséggel, megfelelő humanizmussal kell viszonyulnia a hitetlenséggel vagy a máshitűséggel szemben. Azonban bizonyos dolgokat a történelem leleplez. A történelem igazol, vagy nem igazol. A keresztyénység szerintem a történelemben sokszorosan megpróbált és visszaigazolódott isteni tanításoknak a sokaságát mutatja fel. Ez indokolná, hogy az új generációk is minimum ismerjék ennek a tanításnak az alapszövegét. Tehát a Biblia-ismeret, illetve az etikával kapcsolatos összefüggéseknek a jövő szeptemberben induló dolgában bölcsnek kell lenni. Nem folytatom tovább, mert mint mondtam, itt rengeteg más dologhoz is lehetne kapcsolódni.

Utolsó kérdésként teszem fel: ki hogyan látja a keresztyénységnek, a keresztyén hitnek a jövőjét. Szorítkozunk csak magunkra, Magyarországra. Ne menjünk másbóvá, mert minden dolog más, hiszen gondoljunk bele, hogy egy technikai civilizációban előttiink járó Amerikában jelen pillanatban is sokkal több ember jár templomba, mint Magyarországon, de ettől nem biztos, hogy az amerikai társadalom például úgy egészében „egészségesebb” vagy bensőségesebb, vagy keresztyénibb volna.

FALUS ANDRÁS: A példamutatásban. Minden az iskolában dől el. Minden a nevelésben dől el. Most elkezdtünk egészségneveléssel foglalkozni. Hadd mondjak ki egy embernek a nevét, aki már nincs köztünk: Kopp Mária. Azt hiszem, nagyon sokan ismerték. Nekem az volt a szerencsém, hogy együtt dolgozhattam valamilyen szinten vele, egy épületben volt a munkahelyünk a Nagyvárad téren. Az a lelkes, az élete szó szerint utolsó másodpercéig tartó – április 3-án ment el – törekvés, amely arról szólt, hogy élettanászként, pszichológusként, pszichiáterként, komplex gondolkodóként az egészségneveléssel mit lehet kezdeni, az én számomra példamutatás volt, és folytatjuk a munkáját, amennyire tehetségüinktől, lehetőségüinktől telik. A keresztyéni gondolat lényege szerintem a nagypénteki üzenet. Tehát az Isten megváltó ereje. Ha ezt elhiszem, és olyan módon hiszem el, hogy az hiteles és másoknak átadható, akkor az iskolákban, a napközikben, a középiskolákban, a jövőnkben, abban a generációban, amely miutánunk következik, ez a meggyőző tolerancia fog dominálni a legyőzéssel szemben. Szó volt az „elkötelezettség” szónak a lejáratásáról. Ha az nem elkötelezettség – bocsanat a szavakkal való játékért –, hanem „felkötelezettség”, akkor látok bármi reményt. És ez nagyon politikasemleges megjegyzés szeretett volna lenni. Döbbenetes mondat, hogy „szeresd ellenségeidet”, elképesztő ez a gondolat, ez a parancs. Ha ebbe bele tudunk illeszkedni a saját példánkkal, az arcunkkal, a mindennapi mondatainkkal, a gesztusainkkal, a csendjeinkkel – nagyon fontos mondat, hogy a csend is tele van tartalommal –, a visszavonulásunkkal, a másra való figyelésünkkel, akkor a keresztyéni gondolat ebből

az országból egy élhetőbb, egy vállalhatóbb, egy büszkébb országot fog kihozni, de ezzel ne várjunk másra. Ez a mi dolgunk. Egyenként, mindenkinek, mindennap dolga. Nem az egyháztól kell várni a gondolatot, hanem a lelkésztől. Nem a politikai párttól kell valamit várni, hanem attól az embertől, aki valamit vállal. Nagyon bízom benne, hogy az Istennek van terve ennek a megvalósítására.

BOLBERITZ PÁL: A hit és a tudás kapcsán sokat beszélünk a hitről, csak arról nem beszélünk, hogy a hit kegyelem is. És a kegyelem az Istennek az ajándéka, ez indirekten ki volt mondva. Én mint katolikus pap kénytelen vagyok kimondani, hogy a Jóisten mindenkinek megadja a hit kegyelmét arra, hogy üdvözüljön. Mert az Isten akarata az – ahogy olvassuk a Szentírásban, János első levelében –, hogy minden ember üdvözüljön, és az igazság ismeretére eljusson. Tehát mindenki megkapja a hit kegyelmét. Az egy másik kérdés, hogy mindenkinek van szabad akarata, és megeshet – egy példával szólva –, hogy valakinek van egy viharkabátja, és arról az eső lecsurog. Ellenáll. Fölveszi a viharkabátot. A Jóisten mindenhatósága nem arról szól, hogy az embert kényszeríti arra, hogy őt szeresse. Ha valakit kényszerítenek arra, hogy őt szeresse, az nem szeretet. Az kényszer. A szeretettől elválaszthatatlan a szabadság. Úgy gondolom, hogyha látjuk, hogy ez kegyelem is, akkor nagyon vigyáznunk kell néhány beidegződött, előítéltszerű mondatra, melyek elhangzanak a közbeszédben, például: „Vallásos lennék, ha az Isten akarná.” Felelem: „Akarja, csak te nem akarod.” A másik azt mondja: „Imádkoznék, ha tudnék.” Az Úrjézus megtanította a Miatyánkat, tessék megtanulni, mondd, és akkor majd megismered az imádság ízét. Egyrészt az Istenre tolják a felelősséget. Azért nem vagyok vallásos, jelentik ki, mert az Isten engem nem kényszerít erre. A másik előítélet szerinti kijelentés a közbeszédben így szól: „Na, dehát nekem igazam van. De kérem, miért? Hát mert én hittem akkor abban, és most is hiszek.” Megható. Ez a természetes hit. Ez nem az Istenre irányul, hanem önmagára irányul, vagy egy eszmére. Az az állítás, hogy én hiszek, tiszteletre méltó lelki aktus pszichológiaiilag. Az illető valamilyen irányba elkötelezi magát. Ez tiszteletreméltó. De az már nem tiszteletreméltó, hogy akármi felé kötelezi el magát. Egy igaz eszmerendszer vagy egy igaz elhatározás mellé kellene elkötelezze magát. Egyáltalán nem közömbös az, hogy én miben hiszek. Tehát én nem mondhatok le semmiről. Nem mondhatok le a legnagyobbról. Volt egy pap költő, egy ferences pap költő, már meghalt, meggyilkolták, Szalóci Pelbártnak hívták. Még '45 előtt jelent meg egy verseskötetében, az volt a címe: *Nem mondhatok le semmiről*. Valóban: az ember nem mondhat le a legnagyobb értékről, nem mondhatok le Istenről. Tehát ha már az esztétikumról volt szó, a szépségről, az igazságról, az újdonságról, csak a legtökéletesebb formájára irányulhat az én szellemi törekvőképességem. Tehát nem áll meg, hogy attól igaz valami, mert én hittem benne. Az a kérdés, mi volt az én hitemnek a tárgya. Tehát a tárgy minősíti a hitnek a személyes aktusát.

Hogy mi lesz a jövő? Nem vagyok próféta, mert a próféták kora Keresztelő Szent Jánossal lezárult. Nem tudom, mi lesz a jövő. Egyet a tapasztalat alapján lehet látni, és szerényen ebből lehet következtetni a jövőre, feltéve, ha ugyanazok lesznek a szereplők, feltéve, ha ugyanazok lesznek a körülmények. Az ember egy utánpótló lény, a gyerek utánozza a szüleit, a környezetét, úgy tanul meg beszélni, úgy tanul meg viselkedni. Persze aztán az egyéni vonások is nyilvánvalóan előjönnek. Falus professzor úr említette a jó példát. Azzal fejezem be, hogy mondok egy példát röviden. Calcuttai Teréz anyához

odament egy híres amerikai újságíró, és valami elméleti kérdést tett föl neki, miközben Teréz anya bajlódott egy haldokló elszállításával az utcán, és a hordágnak az egyik végén fogta a két fogót. Azt mondta az újságírónak: „Legyen olyan kedves, fogja meg a másik végén is azt a kettőt, és vigyük be együtt ezt a haldoklót!” Azt hiszem, ez volt a legjobb válasz a kérdésre. Nem azt mondom, hogy minden esetben így kell válaszolni egy elméleti kérdésre, de a példa rendkívül meggyőző még akkor is, ha abban a pillanatban nem látjuk be. Verbal volant exempla tra hunt. A szavak elrepülnek, a jó példa pedig vonz.

VASADI PÉTER: A kereszténységben én sem vagyok próféta, bár ez sem biztos, mert a költészet nem ér semmit, ha nincs benne prófétaság, másrészt pedig azt hiszem, hogy a kereszténynek kötelessége a profetizmust megkísérelnie lelke szerint. Az egyházból mindaz el fog múlni, ami megkövült, ez közhely, és minden, amihez úgy ragaszkodunk mint bevált módszerhez, nem fog sem hódítani, sem érvényesülni. Én azt a misézáró mondatot, hogy „Menjetez haza, vége a misének”, sosem mondom ki, mert nem igaz, hogy vége a misének. A kereszténység folytonos liturgia. Amint kimentem az utcára, tovább folyik a mise, látom a fákat, az embereket, ugyanis a liturgia az egész élet kerete, majdhogynem úgy érzem, hogy receptje. Ezeket a hallatlanul fontos dolgokat ki kell szabadítanunk a ketreceikből, és közhírré kell tennünk. Sajnos az a helyzet, hogy mindig a konzervatív vitakészség képes ezeket úgy semmisnek tekinteni, hogy nem beszél róluk. A magyar költészet, de a világgöltészet is egyszerre hatolt bámulatos mélységekbe és magasságokba. Azt hiszem, hogy a kereszténység lényegében mélységélmény ugyanúgy, mint ahogy minden lényeges emberi mozzanat, az egy tekintet is. Az a tekintet azt mondja a másiknak, hogy megismerlek, s ha lehet, szeretnék még jobban megismerni. Miért?, kérdezi a másik. Mert szeretlek. Hogyan szerethetsz, hiszen most látsz engem először? Jézus hogy szerethette, akiket jóllakatott? Miért lakatta jól, ha nem szerette őket? Azt hiszem, elmegyünk olyan alapkérdések mellett, amelyek teljesen evidensek: a mai ember kifosztottsága és frusztráltsága kiáltó. A mai ember nyomorúságának ismerete, látványa, céltalansága tetteket követel nem tanulmányokat. Jean Luc Marion francia filozófus meghökkentő mondatát olvastam: az eukarisztia a gondolkodás csúcsa. Azonnal nem érttem. De ugyanúgy nem érttem azonnal, mint azt, hogy én vagyok az élet. A keresztény beidegződéseinket el kell felejtenünk ahhoz, hogy ezen a döbbenetes mondaton megütközzünk, és táplálékot kapjunk tőle. És örülnünk kell annak, hogy nem tudjuk megmagyarázni. Végre nem tudunk valamit megmagyarázni. Ami egyébként nagyon jellemző azokban a dolgokban, amelyek a legfontosabbak. Azt hiszem, a magyarázat maga is végzetesen szét tudja zilálni az egy csomóban, egy sugárban, egy magban megjelenő misztériumot. Nem kell megfejtenünk, hogy a szentáldozáskor mit eszünk, mi megy be az emésztőcsatornánkba. Nem szabad nem merni kijelenteni, hogy bemegy az emésztőcsatornánkba, de nem kell ezt hangsúlyozni sem. Semmiről nem hallgathatunk, amiről hallgatni szoktak! Mert az igazság is Ő. A költészetről azt mondja Heidegger, hogy ez az a hely, ahol az igazság lakozik. Érdekel minket az igazság annyira, hogy elhisszük a költészetnek, hogy benne lakozik? Ezek kérdések. Tegyük föl magunknak kellemetlen kérdéseket! Az ökumenizmust pedig ne lökdössük jobbra-balra, hogy menjen előre, hanem érezzük át. Az ember szent. Bocsánat a jelenlevő főtisztelendő uraktól: én annak érzem, még akkor is, ha veszekszem velük. Azért szent, mert aki teremtette, továbbra is azt várja el tőle. És itt nagy meglepe-

tések érhetnek minket. Nem csak rossz meglepetések értek költői létem során, nagyon sok jó rossznak látszhat, de rá kellett jönnöm hosszú életem során, hogy minden kudarc és visszautasítás tovább vitt előre. Finoman, észrevétlenül. Nem azt mondom, hogy szeressük a bűneinket, de minden bűn-e, amit annak tartunk? Azt érzem, az élet jele az, hogy megfoghatatlan, határtalan és mozdulatlanságra képtelen. Vagy ha az, akkor sugárzik, világít, olyan, mint egy csillag. Mindenki csillagnak érezhetné magát bizonyos értelemben, ha emberrel van együtt.

JELENT ISTVÁN: Aligha lehet már ezek után olyasmit mondani, amit el ne mondtak volna. Én is azt gondolom, hogy tényleg nem kiszámíthatók azok a dolgok, amik történnek. Abban hiszünk, hogy az Úristennek vannak olyan útjai, melyeket nem látunk még, és melyek akkor nyílnak meg előttünk, ha becsületesen lépegetünk a magunk kísérleti pályáin, és aztán tényleg bízunk abban. A hitről beszéltünk, a remény is hozzátartozik a hithez, és a remény mindig azt jelenti, hogy nemcsak azt remélem, hogy amit én kieszelek, azt majd a Jóisten valósággá teszi, hanem hogy neki vannak olyan ötletei is, melyek nekem eszembe sem jutottak, s azt veszem észre, hogy jobbak, mint az én ötleteim. Azt hiszem, valami ilyesmiről van itt szó. A világ igyekszik megtervezni önmagát, és belebukik ezekbe a tervezésekbe, mert abból, amit sikerült megvalósítania, abból sok olyasmi sült ki, amit egyáltalán nem akart. A kereszténység pedig ebben a reményben él. A veszteségeiből is tanulságokat merít, mert tényleg hisz abban, hogy az elsőkből lesznek az utolsók, az utolsókból első, s akkor talán utolsóknak lenni sem szégyen, mert lehet, hogy a következő fordulatban éppen az bizonyul a jövő kezdetének, aki emberileg a legreménytelenebbnek tűnő szituációba került. Azt hiszem, hogy valami efféléket élünk át, és a kereszténységünk ezeknek a fontolgatásában vagy konstatálásában él. Én hiszek abban, vagy remélem azt, hogy a világnak az a sok meglepetése, amely az embereket körülvéshi, azokat megunjuk, azokon átlátunk előbb-utóbb. Azután tényleg több ideje vagy érdeklődése lesz az embereknek arra, hogy a mélyebben járó megfontolások meg emberi tapasztalatok iránt érdeklődjék, és ne a pillanatnak a szenzációját keresse vagy tartsa a legfontosabbnak, illetve a legérdekesebbnek. Azt gondolom, hogy emberileg szólva ilyesféle dolgokban láthatjuk talán a jövőnek a megváltozását, átfordulását. Ennek vannak emberi esélyei, és nem csak azt mondjuk, hogy van Isten, és ezért nem veszhet el a világ. Persze hogy azért nem vész el. Ilyesféle módon sejthetjük talán az ő mozdulatainak az irányát vagy a jellegét is.

TŐKÉCZKI LÁSZLÓ: Itt a végén sok minden elhangzott, és nyilván erről napokig lehetne beszélni. Én egy kicsit sajátos összefoglalását adnám nagyon röviden mindannak, ami itt elhangzott. Nem vagyok teológus, és a teológiatörténetet csak részben ismerem, de az biztos, hogy először Kálvin beszélt arról, hogy minden istentisztelet. Az egyik közvetlen istentisztelet, a másik pedig a közvetett. Tehát a munka is és egyáltalán az élet. Amikor itt példaadásról volt szó, akkor tulajdonképpen erről van szó, mert ha az istentisztelet a legmagasztosabb felé fordulásban az emberből a legjobbat akarja, vagy az ember a legjobbat akarja odakínálni az Úristennek, akkor ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy ugyanezt kell tennie az összes többi más tevékenységében. Akkor feltehetőleg van jövő az emberi példaadáson keresztül is, túl a kegyelmen.